

IDENTITATS COL·LECTIVES EN UNA EUROPA EN CANVI*

Philip Schlesinger

Introducció

Els vells models d'identitat política i cultural d'Europa es troben avui dia amb un repte sense precedents. La confrontació entre els dos sistemes político-econòmics que va caracteritzar els anys de la postguerra s'ha desbastit davant els nostres ulls. No podríem trobar un símbol més colpidor d'aquest fet que les bretxes —tant en sentit literal com en un sentit profundament metafòric— que aparegueren al mur de Berlín el novembre de 1989. Ningú que hagi viscut la guerra freda i recordi la tensió dels moments de gran confrontació, no pot deixar d'emocionar-se davant els corrents de democratització que viu l'Europa de l'Est. Però també és cert que ningú que recordi les funestes circumstàncies que van provocar la partició d'Europa després de la guerra, no pot deixar de preocupar-se per quina mena de nou ordre en sorgirà i com es construirà.

El paper dels mitjans informatius ha estat d'una importància decisiva a l'hora de retransmetre i d'interpretar els principals esdeveniments dels últims mesos. Des de la tardor passada, l'Europa «de l'Est» ja no s'identifica políticament amb una sèrie d'Estats tampó dominats per la Unió Soviètica. Inesperadament, la situació ha canviat molt, i això ha significat un repte per als nostres sistemes de comunicació; s'ha posat en dubte la seva validesa per interpretar l'ambient socio-polític en què vivim. De la mateixa manera, els intel·lectuals també se n'han vist afectats, ja que s'ha qüestionat el seu paper social com a intèrprets d'esdeveniments i processos tan insòlits com el que estem vivint.

Un dels processos més sorprenents és com la relativa obertura dels sistemes de comunicació de la majoria dels països de l'antic bloc de l'Est (conseqüència de la liberalització política) ha abismat l'actual anàlisi dels mitjans de comunicació en una

*Aquest article, en forma de ponència, es va presentar a la conferència internacional *Europa ante el Mercado Único: nuevos escenarios de la comunicación*, organitzada a Madrid per FUNDESCO, els dies 30-31 de maig de 1990. Es publica a ANÀLISI per cortesia de *Telos*.

confusió total. L'esquema analític basat en la titànica lluita ideològica entre «democràcia» i «totalitarisme» ja no pot tenir la mateixa empenta que abans. Una nova tasca, més pràctica, ocupa ara el camp de la investigació: la de seguir atentament els canvis que es produeixen en el bloc de l'Est i, a la llarga, idear un marc conceptual adequat a les noves circumstàncies. Un dels esdeveniments més interessants d'observar durant els pròxims anys serà, per exemple, les respostes polítiques, econòmiques i culturals a la invasió de l'Europa Central i de l'Est per part dels mitjans de comunicació de les societats capitalistes. Però més endavant ja haurèm de teoritzar, a un nivell més general, sobre la dimensió comunicativa de la insòlita transició del socialisme al capitalisme.

Les provisions de treball adient arribaran sens dubte ben aviat. De fet, ja tenim una primera anàlisi, encara que, evidentment, provisional, de la *glasnost* a la Unió Soviètica (McNAIR, 1989; GRAFFY i HOSKING, 1989; GOBAN-KLAS, 1989). Així i tot, sembla que a curt terme el nostre destí serà una perpètua feina de revisió, tal com ho demostren recents treballs acadèmics sobre països com Polònia, Hongria i la RDA, treballs que, en alguns casos, es van veure sobrepassats pels esdeveniments fins i tot abans de ser publicats (ex.: JAKUBOWICZ, 1990 i HANKE, 1990). Durant una època, no seran bons temps per a l'acadèmia. Avui dia, els reporters, els comentaristes i els set-ciències són els qui es mantenen fermes i els qui dibuixen el perfil de noves interpretacions. (La teoria acadèmica evidentment pot assumir, i de fet ho fa de bon grat, una o més d'aquestes guises).

A mesura que Europa experimenta una profunda transformació, els nostres sistemes de comunicació (en el sentit més ampli de la paraula, és a dir, incloent-hi no només els mitjans de comunicació, sinó també les múltiples xarxes sòcio-polítiques que constitueixen la societat europea) hauran de tenir un paper cada cop més experimental. Certament, alguns dels antics estereotips més accessibles han perdut el seu punt de suport (avui dia, per exemple, en els cercles oficials, ja no es parla de la misió contra el comunisme en pro d'un món lliure), però existeixen moltes altres notes de distinció molt adequades per a la nostra necessitat d'establir categories, diferenciar i donar sentit a una cartografia geopolítica cada cop més complexa. Precisament aquest és el tema que vull tractar aquí, partint d'algunes reflexions sobre la qüestió de les identitats col·lectives.

Punts de pressió

No hi ha dubte que l'actual tendència en els medis polítics a parlar del concepte d'identitat, sense cap objectiu clar, respon a una percepció de canvi. Hi ha diversos factors que fan difícil que el mapa d'Europa configurat durant la conferència de Jalta continuï inalterable, amb el decadent llegat de dos sistemes ideològics i sòcio-polítics oposats. Entre aquests factors, cal destacar:

- L'intent desenfrenat de portar a terme la integració política i econòmica de la Comunitat Europea; un procés que no afecta només la política i l'economia, sinó que també està tenint incidència en el món de la cultura.

- La desintegració total del camp socialista arran del programa reformista de Gorbaxov. El fet que s'hagi abandonat la doctrina Breznev i que s'hagin produït dissensions al si dels partits comunistes en el poder ha donat pas a una mesura bastant imprevisible de pluralització política (o, com a mínim, a una oposició legítima i organitzada). Ja no podem considerar Polònia, Txecoslovàquia, Hongria, la RDA, Romania i Bulgària com un balanç de forces, com un *bloc*, ni podem creure que el ritme de canvi serà igual a tots aquests països, ja que la seva trajectòria està seguint camins cada cop més diferents.
- Tant a l'Est com a l'Oest, el dret de cada nació a la lliure autoexpressió és un tema que s'ha incorporat amb força a l'agenda política, tot i que de formes diferents. L'accelerada integració de la Comunitat Europea ha suscitat qüestions sobre la sobirania nacional i la representació democràtica. D'altra banda, la desintegració dels Estats socialistes ha despertat una nova energia en els grups ètnics de la Unió Soviètica (que es reflecteix, per exemple, en l'intent de secessió de Lituània, la crisi més greu que ha viscut la Unió Soviètica) i ha col·locat en l'agenda política disputes frontereres de l'Europa Central que havien estat contenides fins ara gràcies a la *pax sovietica*.
- Per complicar més les coses, s'ha reconegut mundialment que la reunificació alemanya és la principal qüestió política en la construcció d'un nou ordre europeu acceptable per a l'OTAN i, al mateix temps, per al Pacte de Varsòvia. La velocitat amb què la RDA es col·lapsa sorprenué fins i tot els observadors més ben informats. Tot i que, durant els últims dos anys, semblava bastant clar que l'*ultima ratio* de la nova *Westpolitik* soviètica portaria inevitablement en el seu programa la qüestió alemanya.

Les qüestions sorgides arran d'aquests canvis tan transcendents, que presenten un repte en molts sentits per a l'art de la diplomàcia i dels homes d'Estat, són d'ordre econòmic i cultural. Estem parlant, d'una banda, d'una potencial redistribució de les estructures del poder econòmic i polític a Europa, amb implicacions més àmplies i globals. I, d'altra banda, i això s'ha de tenir en compte, hem d'examinar com *considerem* aquestes estructures i les relacions entre elles. A la llarga, això portarà els europeus a reconsiderar les col·lectivitats a les quals deuen lleialtat i les bases de la seva legitimitat.

Si hem d'adoptar noves maneres de pensar per tal d'interpretar els «nous temps», expressió de moda als cafès marxistes (HALL i JACQUES, 1989), ens haurem de comprometre en processos de gran abast de recordar i d'oblidar. Haurem de recordar els punts comuns de la cultura i la societat europea i haurem d'oblidar tot allò que l'ha dividit; tot i que, evidentment, també tenim l'alternativa de recordar les divergències i oblidar els punts en comú. M'imagino que aquest curs de resistència serà bastant important per a molts, ja que ens dona tranquil·litat en uns temps en què la navegació és força difícil. Però en tot cas, per tal d'establir una anàlisi autodisciplinada, hem d'intentar assegurar-nos que l'ús de la memòria i l'amnèsia, i la construcció imaginativa del futur i els sentiments purs que generalment hi estan relacionats, mantenen certes distàncies entre ells. La tasca que ens hem de plantejar, doncs, és la de recordar i oblidar, però també la de fer projectes i imaginar noves alternatives i possibilitats.

La remodelació de les pautes de pensament establertes és tan profunda que ningú no pot estar segur de quin serà l'abast d'aquest procés de canvi. Ja hi ha molts projectes i moltes hipòtesis sobre el futur. Els set-ciències odien el buit. Ara està de moda l'eurofuturologia (abreujat, eurologia). Cap comentarista eurològic digne de ser-ho no pot abstenir-se de fer un apunt tractant d'imaginar com serà «l'Europa de l'any 2000». En un d'aquests apunts del diari londinenc *Independent*, la frontera alemanya «ha assumit els aires mig oblidats d'una aberració temporal», el producte interior brut d'Espanya supera el del Regne Unit quan torna a tenir Gibraltar sota la seva sobirania i l'Europa Central cada cop s'assembla més a l'imperi Austro-hongarès (COTTRELL, 1989). *The Financial Times* ofereix una «fantasia» de l'any 2020 en la qual trobem les següents associacions: uns «Estats Units de l'Europa Occidental» i una sèrie de «unions» denominades d'Europa Central, Bàltico-escandinava, dels Balcans, Eslava i Turca, juntament amb una Federació Caucàsica d'Armènia i Geòrgia (MORTIMER, 1990). L'imperatiu classificatori mai no va més enllà de la superfície. En la secció de «Dèbats» de *Le Monde* per donar un altre exemple, un membre del Bundestag assegura a l'èlite dels seus lectors francesos que, en aquesta època de postnacionalisme, l'important és el moment cultural alemany. El món s'encamina cap a una identitat global i per tant:

De nos jours, nous, citoyens-téléspectateurs, ne vivons plus dans un État unique, nous vivons tous en même temps dans d'autres États et d'autres cultures. Nous vivons de plus en plus dans une sorte de culture-collage. Cela vaut pour la plupart des régions du monde, et pas seulement pour les Allemandes. (DUVE, 1989).

Però no ens deixem seduir per aquestes línies plenes de bones intencions. Efectivament, el germen de la veritat es troba en la importància del fet que els mitjans de comunicació transmetin imatges i interpretacions de canvi a audiències completament diferents. En aquests temps de ràpida transformació política, la importància dels processos de comunicació internacionals ha augmentat considerablement, així com la responsabilitat dels intèrprets del canvi. Però l'assumpció postmodernista de l'article de *Le Monde*, segons la qual el ciutadà-espectador veu el món com un *collage* cultural relativista, no em sembla gaire convincent. La interpretació del missatge no és uniforme. És possible que el fet que es consideri si la línia Oder-Neisse serà duradora o no sigui tractat amb preocupació, encara que amb una equanimitat relativa, per anglesos i francesos, però no tindrà ni de bon tros les mateixes ressonàncies a Polònia o a la Unió Soviètica.

L'espai europeu, més que un *collage* de cultures, sembla un *collage* d'identitats nacionalistes basades en interessos diferents. Pensem, per exemple, en els moviments secessionistes als Estats bàltics i les seves dificultats amb el poder central de l'Estat soviètic, en la tendència de Iugoslàvia a dividir-se hostilment en agrupacions nacionalistes, en els odis mortífers ètnico-religiosos de la Caucàsia, o en la gran minoria hongaresa i la història de la seva persecució a Romania. Una federació alemanya postnacionalista no ha de ser necessàriament la imatge del nostre futur, perquè no tots nosaltres som postnacionalistes.

De fet, no podríem trobar un exponent més indicador de com el sentiment d'europeisme ha esdevingut més complex i matisat que l'eflorescència d'una nova car-

tografia europea. Ara ens veiem obligats a pensar en pobles i indrets l'existència dels quals havia quedat enfosquida durant molt de temps pel gran disseny antagònic de la guerra freda. Avui dia abunden els mapes que mostren els punts problemàtics reals i potencials on les divisions ètniques i religioses han recuperat la seva energia. En un estudi d'aquest tipus des de l'Atlàntic fins gairebé els Urals, es van detectar més de quaranta-sis «punts de tensió» europeus (ASCHERSON, 1990). Em limitaré a mencionar només dos casos que han centrat tota l'atenció: els silesians de Polònia, la identitat «alemanya» dels quals s'ha redescobert darrerament; i el nou centre d'atenció de les divisions religioses, entre les quals cal destacar la confirmació de les reclamacions de la Unió de l'Església Catòlica d'Ucraïna contra l'Església ortodoxa russa (GOTT, 1990; CLOUGH, 1990). No és cap bogeria predir que, atesa la continuada confusió sobre les fronteres europees —segons el místic criteri nacionalista d'una cultura i una política perfectament alineades— el nou ordre europeu portarà inherents moltes tensions.

Identitats col·lectives

En aquest context turbulent, els intel·lectuals hauran d'assumir inevitablement el paper d'analitzar les forces polítiques, econòmiques, socials i culturals que formen les identitats col·lectives, de les quals les identitats nacionalistes són presumiblement les més importants. Però, com és ben sabut, no hi ha un *únic* paper per a l'intel·lectual, sinó més aviat una sèrie de possibilitats estructurades socialment, molt lligades a l'articulació dels interessos polítics i econòmics (SCHLESINGER *et al*, 1987).

A l'interior dels Estats, les relacions entre les classes socials i l'organització política són d'una importància decisiva a l'hora de definir l'àmbit de l'activitat intel·lectual. Entre els Estats, la línia difusa de les nacionalitats ofereix la principal font d'identificació i d'espai polític per a l'elaboració d'un discurs nacionalista. De totes maneres, s'ha de subratllar el fet que no hauríem d'identificar les identitats nacionals amb les fronteres d'Estats concrets, ja que política i cultura no sempre van unides. En alguns Estats, com el Regne Unit o Espanya, per exemple, conviuen diverses nacionalitats, i les diferències entre les diferents identitats regionals són molt marcades, fet que resulta evident per a un resident a Escòcia o a Catalunya. Per tant, aquesta dimensió complica encara més la situació. A més, no podem oblidar la importància de les entitats supranacionals, transnacionals i internacionals com a espais on té lloc l'articulació dels projectes intel·lectuals. Precisament s'estan elaborant molts dels grans dissenys del futur d'Europa tenint en compte això.

El sociòleg Alberto Melucci ha intentat definir el concepte de «identitat col·lectiva» en les línies següents:

Identitat col·lectiva és una definició interactiva i compartida provocada per diversos individus que s'influeixen mútuament, els quals estan preocupats per les orientacions de les seves accions, així com pel camp d'oportunitats i restriccions en què es realitza la seva acció. La formació d'una identitat col·lectiva és un procés delicat que requereix una inversió contínua. Mentre més s'assembla a formes institucionalitzades d'acció social, la iden-

titat col·lectiva pot concretar-se en formes organitzatives, un sistema de regles formals i models de liderat (1989; 34-35).

Aquesta insistència en el desenvolupament dels processos cognitius i emocionals dintre d'una estructura d'oportunitats em sembla molt apropiada. M'agradaria afegir que les identitats col·lectives es mantenen gràcies a un procés dual: un procés d'inclusió que estableix una frontera al voltant de «nosaltres» i un d'exclusió que ens distingeix a «nosaltres» de «els altres». Dibuixar línies entre «amics», «enemics» i «neutres» és una característica comuna de les classificacions socials (SCHLESINGER, 1988). En casos extrems, aquests processos poden arribar a ser mortals (el cas límit és la deshumanització dels altres i el genocidi) i, en el millor dels casos, acostumen a ser impenitents, tal com l'humorista hongarès George Mikes observà una vegada molt agudament:

És vergonyós i de mal gust per a un estranger, i és inútil pretendre el contrari. No hi ha escapatòria. Un delinqüent pot millorar i arribar a ser un membre honest de la societat. Un estranger no pot millorar. Un estranger sempre serà un estranger. No té escapatòria. Pot arribar a ser britànic, però mai no podrà ser anglès (1946; 8).

Malgrat les peculiaritats dels anglesos, que s'han de tenir en compte, en altres indrets d'Europa també podem observar formes molt similars de categorització. Un cas a considerar són les observacions de Theodore Zeldin sobre França i els seus «estrangers» (ZELDIN, 1985: cap.26).

Arribats a aquest punt, és convenient considerar alguns principis importants per tal d'analitzar les identitats col·lectives (SCHLESINGER, 1987). En primer lloc, hem de veure aquestes identitats com *constituïdes en acció* i reconstituïdes contínuament per una dinàmica interna i un balanç de forces extern; argument que queda reforçat per l'actual ritme de canvi. Tal com Alberto Melucci (1989, 25-26) ha apuntat amb molta raó, les identitats col·lectives han de ser considerades com una característica emergent de l'acció col·lectiva.

En segon lloc, hem de ser conscients de la *dimensió temporal* en què esdevé el difícilíssim procés imaginari de reconstituir les tradicions i activar la memòria col·lectiva (HOBSBAWN i RANGER (eds) 1983; SCHAMA, 1987; NAMER, 1987). L'antropòloga Mary Douglas (1987; 70) assegura que «La memòria col·lectiva és el sistema d'emmagatzematge de l'ordre social. Pensar-hi és la màxima aproximació que podem fer a les reflexions sobre les condicions del nostre pensament». Per tant, les qüestions clau són què recordem i què oblidem socialment nosaltres, com a membres de col·lectivitats, i per què.

Finalment, hem de pensar també a un nivell *espacial*, la qual cosa pot resultar complicada, ja que les identitats col·lectives no necessàriament s'ajusten clarament a un model de concentració territorial i integritat jurídic-política. Mirem, per exemple, les nacions i les ètnies que aspiren a formar Estats, les que es troben a cavall entre dos Estats, o les que sobreviuen com diàspores.

Aquestes observacions generals estan relacionades amb la realitat europea i la seva interpretació. L'espai sòcio-polític de la postguerra s'havia dividit en alineacions d'amics i enemics, associades a designacions molt diferents: democràcia vs totalita-

risme; capitalisme vs comunisme; Est vs Oest. Evidentment, aquestes veritats simplistes amagaven discrepàncies internes dintre els dos grans camps i convertiren en pàries tots aquells que anhelaven quelcom de ben diferent (encara que és evident que el McCartisme i el Gulag no es poden comparar). El pes de la política internacional de la postguerra va contenir els crits per una identitat comuna i va suprimir la idea de centre en una Europa dividida en Est i Oest, bons i dolents.

Teories sobre Europa

Els actuals processos de canvi econòmic i polític estan provocant rivalitats en el discurs polític. Precisament en aquesta tendència a donar noves interpretacions és on els intel·lectuals (juntament amb els mitjans de comunicació, que difonen les seves teories) han d'aportar la seva gran contribució. Encara que amb una energia diferent i amb intensitat diferent depenent d'on ens situem dintre del mosaic europeu, se'ns està demanant que «imaginem» o visualitzem diferents Europes; un procés que molt probablement s'accelerarà i s'intensificarà. El debat s'està produint a nivells diferents, però molt interrelacionats.

Segons sembla, dintre de la Comunitat Europea hi ha hagut un conflicte que aparentment comença ara a ésser resolt, entre minimalisme i maximalisme. El *locus classicus* del discurs minimalista són les següents paraules de l'anterior primera ministra britànica, Margaret Thatcher, actualment conegudes com el discurs de Bruges:

La Comunitat Europea és una manifestació de (...) la identitat europea. Però no n'és l'única. No hem d'oblidar que a l'Est del teló de ferro, els pobles que van gaudir de la cultura, la llibertat i la identitat europees han estat arrencats de les seves arrels (THATCHER, 1988; 3).

Aquestes paraules responien als canvis revolucionaris que començaven a donar una nova forma a l'antic bloc de l'Est, el 1989. Mentre Budapest, Praga, Varsòvia i Berlín comencen un cop més a assumir les seves posicions en una constel·lació europea més ampla, a un se li acut que, encara que Margaret Thatcher tenia raó, les seves paraules no eren gens innocents. Segons el seu punt de vista, una Europa afiliada més gran que la que s'havia projectat per al Mercat Únic del 1992 pot, d'una banda, recobrar l'Est i, de l'altra, oferir al Regne Unit un escenari més ample on actuar... i mantenir distàncies. Per a Margaret Thatcher i els seus seguidors, el principi clau de «voler una cooperació activa entre Estats sobirans independents és la millor manera de construir una comunitat europea amb èxit». Aquí trobem una fusió interessant (encara que gens sorprenent) entre Estat i nació, ja que s'insisteix en el fet que l'esperit nacionalista, els costums, les tradicions i la identitat s'han de mantenir contra «una personalitat europea robotitzada» i un «superestat» (THATCHER, 1988; 5).

Tot i que aquesta visió minimalista defensant la sobirania nacional i la integritat cultural té un bon suport, sembla bastant probable que no podrà prevaldre contra les forces integristes de la Comunitat Europea. A l'abril del 1990, el president Mitterrand i el canceller Kohl van fer un gran pas cap a la visió integrista quan proposaren accelerar el procés cap a una unió política. El que tot això significa en termes de desenvolupament institucional encara cal veure-ho, i el resultat final serà el producte

de molt estira i arronsa. De totes maneres, no és cap disbarat dir que, durant els pròxims anys, el nivell Estat-nació deixarà de ser tan important com a exemple de sobirania i centre de presa de decisions. En part, darrera d'aquesta última empena s'amaça la necessitat de crear un marc viable on contenir l'engrandit Estat alemany; conseqüència de l'absorció de la RDA per part de la República Federal d'Alemanya.

El maximalisme de la CE preveu una «Europa social» o un Euroestat benefactor que s'encamina, com sembla cada cop més probable, a una comunitat integrada tant políticament com en matèria de defensa. Els que comparteixen aquest punt de vista presenten una imatge del futur diferent de l'homogènia «*identikit* Europa». Jacques Delors, president de la Comissió Europea, per exemple, ha parlat en termes familiars de la creació d'un «Poble europeu», mentre que Felipe González, per la seva banda, s'ha referit a un «Espai europeu».

S'ha de dir, però, que manquen especificacions detallades sobre la constitució exacta d'aquest «espai». Certament, des de la dècada dels 80 s'ha fet un esforç (molt inspirat burocràticament per Brussel·les) per tal de trobar un caràcter cultural per als Dotze, especialment sota la designació d'un «espai àudio-visual europeu», definit en molts aspectes contra la importació de programes televisius dels Estats Units. Però, com és evident avui dia, els mitjans de comunicació de la CE van ocupant també els territoris de l'antic Est *tout court*, i per tant aquest projecte necessitarà algunes reformes.

Realment, cal esperar que la redefinició d'un «espai cultural europeu» serà un dels passatemps burocràtics i intel·lectuals més populars dels pròxims anys, i una font lucrativa de treball per als assessors i els investigadors. I això no pot dependre només de la normativa de les emissions de ràdio i televisió i del cinema, perquè, a la llarga, estarà molt relacionat amb la cultura en totes les seves múltiples formes. Recentment, hem començat a sentir parlar també sobre el «espai econòmic europeu», que serà el resultat d'unes relacions comercials renegociades entre la Comunitat Europea i l'Associació Europea de Lliure Comerç. Evidentment, aquesta reconfiguració de l'espai econòmic tindrà conseqüències polítiques i culturals inevitables (CORNELIUS i MILNER, 1990).

Les identitats col·lectives europees també han estat molt lligades a la seguretat i la inseguretat col·lectiva europea; o sigui que l'OTAN i el Pacte de Varsòvia han estat els contraris simbòlics que definien les fidelitats nominals de milions de persones. Per tant, només cal esperar que els processos de redefinició referits anteriorment també tinguin efectes anàlegs en el camp de la defensa. Tot i que se li ha donat força importància, sobretot en els mitjans de comunicació d'èlite, el caràcter detallat d'aquest raonament, més que ocupar un lloc central al màrqueting polític pertany, més aviat, a l'àmbit de l'especialista. El públic general és més sensible a les grans accions i propostes per reduir tropes i armament nuclear, la qual cosa els fa sentir-se més segurs o més vulnerables als matisos institucionals o polítics.

De totes maneres, cada cop sembla més clara la creixent interconnexió entre l'estratègia defensiva i altres dissenys polítics més amplis. Per exemple, el secretari general de l'OTAN, Manfred Wörner, que demanava una nova «arquitectura» europea, ha considerat que la qüestió nacional és una de les principals que l'Aliança Atlàntica ha de tenir en compte si es vol aconseguir l'estabilitat. Segons ell, el nou ordre polític europeu ha de fer que:

Les fronteres nacionals no siguin tan importants, tot respectant l'autodeterminació i la sobirania nacional; ha de fomentar la integració econòmica, donant a totes les nacions un puntal important en la prosperitat comuna i un interès a moure's conjuntament en el camp de la política; un ordre que porti democràcia i respecte als drets humans a tots els Estats de la mateixa manera (1990; 10).

Aquestes paraules demostren una interpretació molt adequada de la cultura, l'economia i la política conjuntament, per definir, evidentment, el futur de l'OTAN. Durant l'última dècada, el moviment antinuclear ha estat el més conscient de les conseqüències culturals de la gran reordenació per a la defensa. Ara, a mesura que l'OTAN i el Pacte de Varsòvia prenen noves formes, cada cop es ressalta més el profund impacte de les famoses coordenades d'identitat política de la guerra freda. El fet que el vell enemic ja no constitueixi una amenaça tan evident no vol pas dir que no quedin enemics. Els canvis actuals han propiciat les condicions per a un *desplaçament* evident de l'amenaça, la qual cosa probablement també tindrà conseqüències culturals en la sensibilitat d'aquells que competeixen amb la nova i més gran Europa que ocupa l'escenari mundial.

Darrerament, un segon discurs s'ha obert camí entre debats interns de la CE representat per la crida soviètica a una «casa comuna europea» o, segons els capricis de la traducció, una «casa comuna d'Europa». Una metàfora especialment interessant que implica, segons paraules d'Ernest Gellner (1983), una teulada comuna sobre els nostres caps. Posar una data a la imatge de la «casa comuna» ha estat una qüestió més emotiva que pragmàtica, encara que els representants soviètics han intentat satisfer aquesta imatge, per exemple mitjançant un sistema de seguretat per a tot Europa i una acció coordinada en matèria de medi ambient, energia i comunicacions. Però s'ha de reconèixer que la casa encara no té una base, i molt menys una teulada a sobre o el mobiliari interior. Malgrat aquests defectes, es tracta senzillament d'un eslògan que ha agitat la imaginació política quan d'altres han volgut fer-lo seu. En aquest ressò, des de l'Est s'han deixat sentir les veus de Jacques Delors, que ha dit que comparteix aquesta visió, i el secretari de Defensa dels Estats Units, segons el qual la nova Europa de les llibertats té la clau de la casa europea del futur. En resum, hi ha hagut una rivalitat creixent sobre el discurs posterior a la guerra freda.

La doctrina Breznev ha estat substituïda per la nova doctrina Sinatra («ho vaig fer a la meua manera...»), segons paraules del portaveu del ministeri soviètic d'Afers Estrangers, Gennady Gerasimov. Això ha estat vist com una pedra angular en la construcció de la casa comuna. Tanmateix, mentre que per als Estats del bloc de l'Est ha estat possible de posar una data a la seva separació del domini soviètic, de moment això sembla impensable dintre de les fronteres de la Unió Soviètica, com s'ha demostrat recentment en el cas de Lituània.

De l'Est al Centre?

De totes les fantasies que s'han aventurat sobre Europa, crida l'atenció especialment el fet que, almenys fins ara, s'ha parlat més de l'Europa Central com a espai polític i, fins i tot, com a projecte moral. Fins fa molt poc, el debat estava conformat per

l'oposició al govern soviètic, i s'ha portat a terme principalment a Txecoslovàquia i Hongria (i, en certa manera, també a Polònia) per part de certes seccions de la *intelligentsia*. A l'altre costat del Teló de Ferro, Àustria i la República Federal d'Alemanya també hi han mostrat interès. La qüestió central del debat ha estat quina mena d'espai polític i cultural pot definir-se entre Alemanya i Rússia, quines relacions (tenint en compte, en un principi, la hipotètica, però ara real, retirada del poder soviètic) s'haurien de desenvolupar en un futur entre l'Est i l'Oest, i si realment existeix una identitat centreeuropea distintiva (SCHÖPFLIN i WOOD, 1989). Fins a final del 1989, el debat havia estat una projecció de possibilitats. Més enllà d'aquestes possibilitats, com Timothy Garton Ash (1989; 188-189), un dels comentaristes més aguts i deferents, ha observat, és necessari un «examen rigorós i imparcial de la legitimitat històrica real de l'Europa Central —una història tan plena d'unions com de divisions— i de les veritables condicions de l'Europa de l'Est i Central d'avui dia; plena també de diferències i de punts en comú». Tal com ha indicat el president de Txecoslovàquia, Vaclav Havel (1990; 18-19), els canvis dels últims temps obliguen a afrontar el passat i preparar el futur.

Les noves tendències del discurs polític semblen més reconfortants que les velles, però també amaguen molts problemes de reorientació política i socio-econòmica. Podem considerar que el procés de reforma de l'Est és una victòria històrica relativa de la democràcia burgesa i de l'eficiència capitalista, però, com alguns autors han remarcat molt encertadament (POHORYLES i KINNEAR, 1989), si ens obsessionem massa amb la crisi de l'Est, correm el perill d'oblidar que l'Oest no està, ni de bon tros, lliure de problemes. Encara hi ha pobresa, atur, desigualtats, racisme, gent sense llar i diferències polítiques no resoltes. L'economia capitalista mundial encara està sotmesa a fluctuacions cícliques i, en un món en el qual estem obligats a reconèixer la nostra interdependència, no podem ignorar el fet que el nostre futur estarà marcat per la divisió Nord-Sud i els grans problemes ecològics. En poques paraules, és possible que l'Oest hagi guanyat la *lluita cultural* de la postguerra, però encara continua sent molt vulnerable.

Tornant a la qüestió específica de la identitat col·lectiva, un s'adona que l'emergent suposada Europa de les llibertats és també un espai on hi ha més llibertat de moviment (una prova ben evident d'aquest fet ha estat la sortida massiva de la RDA el 1989). Els moviments de població a gran escala (que provoquen un augment de les demandes socio-econòmiques i problemes polítics derivats als països d'arribada) tendeixen a posar en l'agenda política idees defensores de la identitat nacional i cultural. El racisme i la discriminació envers els nousvinguts són perills que sempre estan presents.

Les actuals expectacions optimistes que l'impacte del canvi de sistema a l'Est ha provocat ens porten a considerar seriosament certes qüestions pertinents, plantejades pel sociòleg polonès Jerzy Mikulowski-Pomorski (1988), sobre el fet de si existeixen realment «valors europeus» comuns, i si el col·lapse del comunisme a l'Est portarà com a conseqüència la tan esperada «convergència» de sistemes. Segons Mikulowski-Pomorski, l'àmplia experiència del domini del totalitarisme ha provocat una decadència de la moralitat política i civil; en altres paraules, la manca d'una esfera pública i d'una societat civil essencial, així com d'un hàbit de tolerància envers les tensions de les diferències polítiques. Com ja és ben evident, l'evolució política dels

anteriors Estats del bloc de l'Est no és gens uniforme, i haurem de contemplar sense prejudicis els diferents tipus de governs i de polítiques culturals que sorgiran com a conseqüència de la primera onada d'eleccions totalment democràtiques.

Els polítics occidentals més clarividents s'han adonat que, certament, la transformació de l'Est, i la seva «normalització» d'acord amb el cànon de la democràcia liberal, no serà gens fàcil, perquè l'estabilitat política s'haurà d'aconseguir a base d'una relativa millora econòmica. Al capdavant, deixant de banda bones paraules, a un se li podria perdonar que pensés que les qüestions es plantejaran més en termes d'interessos que no pas en termes de virtut política i cultural, i que les despeses i els beneficis seran generats per l'entrada a la casa comuna (al capdavant, una CE que ho envoltés tot?). El comentarista polític anglès Neal Ascherson ha remarcat que la casa europea sempre ha tingut un pis de dalt i un pis de baix, i que l'actual disposició de les forces i les febleses econòmiques farà que les habitacions dels criats romanguin sempre ben plenes.

Segons el sociòleg hongarès György Csepeli (1984), un benefici esperat per a l'Est és la *modernització* de les formes d'identitat nacional dintre d'un espai europeu més ampli, un canvi de *Gemeinschaft* a *Gesellschaft*. Però, per molt que examinem aquest objectiu, no hi ha dubte que el factor ètnic continua tenint molta importància. Certament, hauríem de considerar seriosament l'observació de Csepeli, que diu que les expectacions d'uns Estats Units d'Europa segons el model d'Amèrica del Nord toparan amb la resistència de la qüestió nacional. És evident que les condicions històriques del Vell Món no coincideixen amb les del Nou Món. En paraules de Csepeli, els Estats Units són una nació «inorgànica», és a dir, una nació jurídicament definida en la qual el mite de la consanguinitat senzillament no pot existir, a causa de la seva base formada per les successives onades d'immigració. El passat d'Europa, al contrari, està ple de memòries històriques en les quals els sentiments nacionalistes tenen un paper central. En definitiva, les qüestions que s'han de plantejar són: unitat de quin tipus, per a qui i en quines condicions?

Les fronteres de l'exclusió

Un dels riscos que es corre en plantejar debats sobre el «europeisme» d'aquest tipus és el de ser acusat d'eurocentrisme. Aquesta va ser precisament l'acusació que se'm va fer quan vaig presentar una primera versió d'aquest assaig davant d'una audiència composta per alguns llatinoamericans. Conscient d'aquesta situació, havia tingut la precaució d'excusar el fet que el meu estudi es centrés a Europa, dient que m'hi havia impulsat un gran interès per explorar les proximitats del meu país. Tenia bastant clar que aquella manera d'abordar el tema seria probablement interpretada com a problemàtica més que no pas com a commemorativa. Però no va ser del tot així. La reacció fou molt instructiva: ignorar l'explicació i advertir que aquestes preocupacions podien arribar a excloure'n d'altres. Darrera de tot això hi havia la percepció pràctica que l'actual onada de «eurofòria» col·loca el Sud, molt endeutat, en una situació encara més perillosa, ja que les inversions s'estan dirigint exclusivament al desenvolupament de l'Europa de l'Est.

Hi ha una qüestió que m'interessa especialment plantejar; es tracta de la inclusió i l'exclusió, en altres paraules, on acaba Europa. En el recent debat sobre Europa Central, el tema principal era si Rússia pot realment considerar-se «europea». Era d'esperar que aquest assumpte romangués a l'agenda, i certament és interessant observar que les línies d'exclusió dibuixades per Milan Kundera en el famós article que va iniciar aquesta discussió el 1984 (KUNDERA, 1984) han trobat últimament ressò en les idees d'un dels principals historiadors militars del Regne Unit, sir Michael Howard, expressades en el seu recent discurs a l'Institut Internacional d'Estudis Estratègics de Londres:

L'Europa Central consisteix en un territori que va formar part de la Cristiandat occidental; les velles terres de l'imperi dels Habsburg, Àustria, Hongria i Txecoslovàquia, juntament amb Polònia i les fronteres orientals d'Alemanya. La designació de «Europa de l'Est» s'hauria de reservar a les regions que es desenvoluparen sota l'ègida de l'Església Ortodoxa: Bulgària, Romania i les zones «europees» de la Unió Soviètica. Aquestes són les velles nacions d'Europa Central que hem de rebre primer i amb més cordialitat a la nostra «Commonwealth» europea, i, a la llarga, a la Comunitat Europea (HOWARD, 1990; 19).

Probablement una manera de denominar amb eufemismes l'expulsió o la marginació seria parlant d'una sala d'espera exterior. Les idees s'haurien de prendre molt seriosament quan passen ràpidament de crear un debat en els diaris literaris a formar els pensaments dels comentaristes militars.

Les línies d'inclusió i d'exclusió també entrecreuen les relacions entre l'Islam i Europa (tant a l'Est, com a l'Oest o al Centre). Sens dubte, aquest problema també s'haurà d'afrontar en diferents arenes.

Al Regne Unit, l'emergència l'Islam com una força político-cultural que ofereix una font d'identificació col·lectiva a certes seccions de la comunitat asiàtica, ha quedat plasmada últimament per l'afer de Salman Rushdie. Com és ben sabut, algunes seccions de la comunitat musulmana del Regne Unit es van mobilitzar contra el novel·lista Rushdie, arran del fet que l'ayatollah Khomeini denunciés la seva novel·la *Els versos satànics*, com a blasfema. L'efecte d'aquesta crida fou sentenciar-lo a mort i obligar-lo a amagar-se sota protecció policial, on encara continua (APPIGNANEIS i MAITLAND, 1989). Aquest episodi suscità preguntes centrals sobre la identitat cultural, amb la visió dominant que proclamava que el fonamentalisme islàmic era una erupció d'una tradició estrangera dintre de l'entitat política. Obligada per la necessitat de defensar el seu espai públic, gran part de la *intelligentsia* s'uní al voltant de l'amenajat escriptor en una defensa de la concepció liberal de l'autor, ja que certament (i molt encertadament) veu la necessitat del fet que el productor cultural estigui lliure d'amenaces, intimidacions o violència.

Però això només és una part de la història. A més de proporcionar una excusa per cridar l'atenció sobre els ressentiments acumulats de la comunitat d'immigrants musulmans per la discriminació i la marginació que ha sofert, el cas Rushdie també ha reflectit un problema molt més ampli: com la política internacional de l'Islam també pot, a vegades, articular-se dintre de la política occidental.

Aquest problema no afecta només el Regne Unit. A Bèlgica, per exemple, esdevingué una crupció similar de la política musulmana després que els Estats Units

bombardeguessin Trípoli i Bengazi el 1986. En un estudi d'aquest esdeveniment i la seva repercussió en els mitjans de comunicació, Dassetto i Bastenier (1987; 119) comentaven: «Una expressió de la identitat col·lectiva pot avui dia adoptar formes religioses i fer desaparèixer obertament la nostra concepció de sempre del joc socio-polític». De totes maneres, s'hi hauria d'afegir que la nostra concepció de sempre tampoc no pot durar eternament.

Darrera d'aquestes tensions s'amaga la qüestió de la migració de mà d'obra cap als Estats més opulents de l'Europa occidental i l'establiment a societats més grans de subcultures amb identitats comunals molt distintives. En un futur pròxim, és molt probable que la CE s'hagi d'enfrontar al fet que Turquia manifesti el seu desig d'accedir-hi. Tal com fa notar Christie Davies (1989; 24), «els polítics turcs que arribin i truquin a la porta d'Europa demanant permís per entrar-hi, hauran d'afrontar uns sentiments antiturcs profundament arrelats, molts d'ells d'origen molt antic i infosos pels seus veïns europeus». Això planteja d'una manera força violenta la qüestió de les relacions entre el «europeisme» i l'Islam.

La qüestió adquireix dimensions més grans en una època en què el papa Joan Pau II i altres figures importants de l'Església Catòlica asseguren que «el Cristianisme es troba a les mateixes arrels de la cultura europea» (KOENIG, 1989; 23). Des dels racons anglicans ha arribat també la denúncia del materialisme i l'evocació de l'espiritualitat cristiana com a solució a la crisi de la identitat europea arran de «la mort del marxisme» (BOOTH, 1990). Un només pot fer conjectures sobre com evolucionaran les futures relacions entre les diverses denominacions cristianes i entre les fes cristianes i no cristianes que queden excloses d'aquestes projeccions.

Fora de la CE, en les regions musulmanes de la Unió Soviètica i també a Iugoslàvia, la qüestió del separatisme ètnico-religiós islàmic ha sortit a la llum amb unes conseqüències potencials de gran abast per a aquells Estats. No hi ha dubte que les representacions «orientalistes», ja abundants, d'amenaça i diferència es desenvoluparan encara més i abastaran més sistemàticament els mons musulmans, tant dintre dels confins d'Europa com fora (SAID, 1981).

Observacions finals

Més que concloure, l'únic que puc fer és tancar *pro tempore*. Els temes que aquí s'han tractat són extraordinàriament volàtils, amb el resultat inevitable, i sens dubte beneficiós, d'una contínua revisió de les nostres idees. De tot el que he dit, és cert que els nostres sistemes de comunicació hauran de suportar un gran pes durant els anys vinents, i que tots els professionals d'aquests mitjans, per tant, hauran d'assumir una gran responsabilitat per tal d'assegurar que fem una interpretació dels temps tolerant, exacta i precisa. Pel que fa a la qüestió discutible de la identitat europea, un només pot predir amb serena convicció que oferirà un camp ideal per a un gran nombre de respostes ideològiques durant els anys vinents, i que provocarà també una gran quantitat de treball teòric, analític i empíric dintre de les ciències humanes.

Anteriorment he suggerit que, si es volia fer una bona anàlisi, s'havien de deixar de banda els sentiments. Evidentment no és gens fàcil a causa de la viva relació que

hem de suportar amb allò que observem i allò sobre què s'escriu. En el fons, només puc sentir que si hem de negociar el nostre camí amb èxit a través dels remolins de la identitat col·lectiva no hi ha altra alternativa que la de desenvolupar un minuciós pluralisme d'estructures a l'Europa del futur, un pluralisme que reconegui com a elements imprescindibles del nou ordre la multiplicitat d'ètnies, de cultures i de fes a la societat. En el moment en què un diu això, també està obligat a acceptar que el més significatiu de la proposada casa comuna és la seva profunda diversitat i no els seus punts comuns.

Bibliografia

- APPIGNANESI, L.; MAITLAND, S. (1989), *The Rushdie File*, Londres, Fourth Estate Ltd.
- ASCHERSON, N. (1990), «Old conflicts in the New Europe», *The Sunday Review, The Independent on Sunday*, 18 febrer 1990, 3-15.
- BOOTH, A. (1990), «A gap Karl left to God», *The Guardian*, 16 abril.
- CLOUGH, P. (1990), «We want to be Germans again», *The Independent*, 7 març.
- CORNELIUS, A.; MILNER, H. (1990), «Efta nations queue up to find their place in brave new world of the super market», *The Guardian*, 6 març, 12.
- COTTRELL, R. (1989), «Europe in the year 2000», *The Independent*, 30 octubre, 19.
- CSEPELI, G. (1984), «An inorganic nation», *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Separatum, Sectio Philosophica et Sociologica*, Tom XVIII, Budapest, 131-144.
- DAVIES, C. (1989), «Time to talk Turkey», *New European*, estiu 1989, Volum 2, Núm. 2, 22-24.
- DOUGLAS, M. (1986), *How Institutions Think*, Londres, Routledge.
- DASSETTO, F.; BASTENIER, A. (1987), *Media U Akbar: confrontations autour d'une manifestation*, Louvain-la-Neuve, CIACO Éditeur.
- DUVE, F. (1989), «Qui pose la question allemande?», *Le Monde*, «Débats», 26 octobre, 2.
- GARTON ASH, T. (1989), *The Uses of Adversity: Essays on the Fate of Central Europe*, Cambridge, Granta Books/Harmondsworth, Penguin.
- GELLNER, E. (1983), *Nations and Nationalism*, Basil Blackwell, Oxford.
- GOBAN-KLAS, T. (1989), «Gorbachev's Glasnost: A Concept in Need of Theory and Research», *European Journal of Communication*, vol. 4, núm. 3, 247-254.
- GOTT, R. (1990), «Faith, fear and fury», *The Guardian*, 8 gener.
- GRAFFY, J.; HOSKING, G.A. (eds.), *Culture and the Media in the USSR Today*, Basingstoke, MacMillan.
- HALL, S.; JACQUES, M. (eds.) (1989), *New times: The Changing Face of Politics in the 1990s*, Londres, Lawrence and Wishart.
- HANKE, H. (1990, en premsa), «Media culture in the GDR: characteristics, processes and problems», *Media, Culture and Society*, vol. 12, núm. 2, abril, 175-193.
- HOBBSAWM, E.; RANGER, T. (1983), *The Invention of Tradition*, University of Cambridge Press.
- HOWARD, (1990), «Escape from history», *The Guardian*, 13 març.
- JAKUBOWICZ, K. (1990, en premsa), «Musical chairs? Poland and its three public spheres», *Media, Culture and Society*, vol. 12, núm. 2, abril, 195-212.
- KETTLE, M. (1990), «John Paul's grand design for Europe», *The Guardian*, 27 abril, 14.
- KOENIG, C.F. (1989), «Europe's spiritual guidelines», *New European*, vol. 2, núm. 1, primavera 1989, 20-23.
- McNAIR, B. (1989), «Glasnost and restructuring in the Soviet media», *Media, Culture and Society*, vol. 11, núm. 3, juliol, 327-349.
- MELUCCI, A. (1989), *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*, Londres, Hutchinson Radius.
- MIKES, G. (1946), *How to be an alien*, Londres i Nova York, Wingate.
- MIKULOWSKI-POMORSKI, J. (1988), «The idea of "One Europe"», *Innovation*, 1, Jahrgang, Heft 4/5, 785-798.
- MORTIMER, E. (1990), «When the lion lies down with the lamb in 2020», *The Financial Times, Special Report: East Europe in Ferment*, 24 gener, 14.
- NAMER, G. (1987), *Mémoire et Société*, Paris, Méridiens Klincksieck.
- POHORYLES, R.; KINNEAR, R. (1989), «Europe — a political concept? Tasks of the intellectuals in East and West in a period of growing uncertainty», Paper presented to the conference on «Universities Today and Tomorrow-Their Role in the Integration of Europe», Rabka, 15-21 setembre.
- SAID, E. (1981), *Covering Islam: How the media and the experts determine how we see the rest of the world*, Nova York, Random House.
- SCHAMA, S. (1987), *The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age*, Fontana Press.
- SCHLESINGER, P. (1987), «On national identity: some conceptions and misconceptions criticised», *Social Science Information/Information sur les sciences sociales*, Vol. 26, núm. 2, juny, 219-64.
- SCHLESINGER, P. et al. (1987), *Los intelectuales en la sociedad de la información*, Barcelona, Anthropos.
- SCHLESINGER, P. (1988), «Kollektive Identitäten, Freunde, Feinde», *Innovation*, 1, Jahrgang, Heft 1, 102-115.

- SCHÖPFLIN, G.; WOOD, N. (1989), *In Search of Central Europe*, Cambridge, Polity Press.
- THATCHER, M. (1988), The Prime Minister's Speech in Bruges, setembre.
- WORNER, M. (1990), «The Atlantic Alliance in the Nineties: Cornerstone of a new European security structure», *New European*, vol. 3, núm. 1, 8-14.
- ZELDIN, T. (1985), *The French*, Londres, Collins Harvill.

Resum

L'autor afirma que els canvis produïts recentment a Europa han convertit el concepte de «identitats col·lectives» en una qüestió intel·lectual de primer ordre. Segons ell, aquestes formacions s'haurien d'explicar en termes d'espai i temps, i s'hauria de considerar la seva constitució com un procés actiu. A l'article s'analitzen diverses teories sobre «Europa» i es reconeix que el problema central de qui «pertany» a «Europa» continuarà sent objecte d'una intensa disputa ideològica i política.

Paraules clau: Identitats col·lectives, canvi social i cultural, discursos sobre Europa.

Resumen

El autor argumenta en su artículo que los cambios que están ocurriendo actualmente en Europa han hecho que se plantee en el campo académico el tema de la conceptualización de las «identidades colectivas». El autor sostiene que cada formación debe ser pensada en términos de espacio y tiempo y que su constitución es un proceso activo. Los discursos sobre «Europa» son el objeto de análisis y el problema central de quién «pertenece» a «Europa» se reconoce como el que será objeto de una creciente e intensa contestación política y social.

Abstract

The author argues that contemporary changes in Europe have pushed the question of how to conceptualise «collective identities» to the top of the academic agenda. He argues that such formations should be thought of in terms of space and time and that their constitution is an active process. Discourses on «Europe» are analysed and the central problem of who «belongs» to «Europe» is recognised as one that will remain the object of increasingly intense political and ideological contestation.

Nota biográfica

Philip R. Schlesinger es profesor de Cine y Comunicación en la Universidad de Stirling, en Escocia, donde es director de departamento y de investigación. Philip R. Schlesinger ha cursado estudios en Oxford y en la London School of Economics. Entre sus obras destacan *Putting «Reality» Together* (Londres, 1987, 2a. ed.), *Televising «Terrorism»* (London, 1983), *Los intelectuales en la sociedad de la Información* (Anthropos, Barcelona, 1987, en colaboración) y *Media, State and Nation* (1991), donde se incluye una versión del presente artículo. Es editor de la revista inglesa *Media, Culture and Society* (Londres) y editor asociado de la revista *Telos* (Madrid).